

Hüseyin Abiva

KRATAK PREGLED SUFIZMA NA BALKANU*

Predgovor

Gotovo šest stoljeća neprekidne otomanske vladavine jugoistočnom Evropom osiguralo je neponovljivo povoljnu priliku za učvršćivanje islama u tom dijelu svijeta. Bez sumnje, muslimanska komponenta populacije u zemljama Balkanskog poluotoka (Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Grčka, Makedonija, Crna Gora i Srbija) prilično je brojna i nije nezamjetljiva. Dvije od spomenutih država, Albanija i Bosna i Hercegovina, imaju znakovitu muslimansku populacijsku većinu. Velike muslimanske manjine nalaze se među stanovništvom Makedonije i Srbije (uključujući Kosovo). U Hrvatskoj, Bugarskoj, Crnoj Gori i Grčkoj, muslimani su u manjini, ali u određenim slučajevima njihov procenat može prilično impresionirati. Tako, naprimjer, preko milion stanovnika Bugarske su muslimani.

---

* Izvor: Hüseyin Abiva "A Glimpse at Sufism in the Balkans" (www.alevibektasi.org/makale-eng.htm)

Najveća muslimanska etnička grupa na Balkanu su Albanci, čiji broj prelazi pet miliona. Koncentrirani su u središnjim i južnim dijelovima Balkanskog poluotoka, a čine i apsolutnu većinu stanovništva Albanije, Kosova i zapadne Makedonije. Male grupe Albanaca žive u Bosni, Crnoj Gori i Hrvatskoj, koji su ustvari unutarnji migranti Titove Jugoslavije. Što se tiče vjerske pripadnosti, Albanci je nikada nisu pretpostavljali etničkoj pripadnosti, iako su, u najvećem dijelu, muslimani (ili, tačnije, neprakticirajući potomci muslimana). Brojan segment albanskog etničkog korpusa još slijedi rimokatoličko ili ortodoksno kršćanstvo, a među muslimanskom populacijom postojala je (i još postoji) dalja podjela na sunnite i pro-šijitske bektašije.

Sljedeći etnički element muslimanske populacije Balkana jesu Slaveni. Oni broje nekih 3,5 miliona i potomci su onog dijela populacije koja je prihvatila islam tokom stoljeća otomanske vladavine. Kulturno i jezički pripadaju različitim grupacijama kojima su jezik, rasno porijeklo i vjeroispovijest jedine zajedničke osobenosti. Muslimani Slaveni čine većinu stanovništva Bosne i Hercegovine (Bošnjaci), najvećeg dijela Sandžaka u Srbiji i Crnoj Gori, i znakovitu manjinu u Makedoniji (Torbeci) i Bugarskoj (Pomaci). Mali broj muslimana koji govore slavenskim jezicima živi i u sjevernoj Grčkoj (Pomaci) i na Kosovu (Goranci). Turski element na Balkanu među muslimanskom populacijom samo je blijeda sjena onoga što su Turci ovdje predstavljali prije samo stotinu godina. U prošlosti, turkofoni muslimani činili su većinu stanovništva Makedonije, Tesalije (Thessaly), Moree (Morea) i Bugarske. Trenutno, gotovo milion Turaka živi u Bugarskoj, a u Makedoniji i Grčkoj se još oko 200.000 muslimana deklariraju kao Turci. Postoje također manje značajne i manje brojne zajednice etničkih Turaka koji žive u urbanim središtima Kosova i Sandžaka.

Romi (Cigani) su mala, ali ne beznačajna balkanska, muslimanska etnička grupacija. Uglavnom žive raštrkani širom cijelog regiona i naklonjeni su većinskoj vjerskoj zajednici područja na kojemu su nastanjeni. Posljedično, u muslimanskim područjima Bosne i Hercegovine, Albanije, Bugarske i Makedonije, obično pripadaju muslimanskoj 'zajednici', dok su u dijelovima Srbije, Bugarske i Grčke, ortodoksni kršćani. U Makedoniji, Romi su veoma uočljiva manjina, naročito u okolini glavnog grada Skoplja. Historijski, Romi su bili izloženi (i još su) rasnoj diskriminaciji svojih neromskih susjeda, muslimana i kršćana. Zanimljivo je da su Romi u posljednjim desetljećima

svoju izoliranost od zvaničnih institucija Islamske zajednice 'nadoknadili' pripadnošću različitim sufijskim redovima.

U proteklim vremenima na predmetnom području živjele su i druge etničke grupe, ali čini se da su u međuvremenu nestale usljed etničkog čišćenja, anihilacije, progona ili asimilacije u neku od dominirajućih muslimanskih etničkih zajednica. Primjera radi, u Makedoniji, na Kreti (Crete) i u različitim oblastima Grčke, do početka 20. stoljeća postojala je velika grupa muslimana koji su govorili grčkim jezikom. Nekoliko slavenskih plemena u Crnoj Gori prihvatilo je islam početkom 18. stoljeća, da bi samo nekoliko desetina godina kasnije bili doslovno istrijebljeni u događanjima koje slavi čuveni srpski epski spjev 'Gorski vijenac'. Nekolicina potomaka Kirgiza (Circassian) i Tatara, izbjeglica iz Rusije, još žive na Kosovu i u Bugarskoj, iako su u međuvremenu u velikoj mjeri asimilirani u albansko ili tursko stanovništvo u čijem okrilju žive.

Sufizam: kanal širenja islama u otomansko doba

Na Balkanu (a to je slučaj i u drugim muslimanskim zemljama i područjima), spominjanje primarne uloge *sufijskih* redova, *tarikata* (*tariqat*), kao zaštitnika, branitelja i propagatora islama, ne može proći bez dodatne napomene. Može se, bez uvijanja i potpuno nepristrasno, reći da upliv islamskog socijalnog poretka u ovom dijelu Evrope uopće ne bi bio moguć bez doprinosa koji su dali sufijski *šejhovi* (kako u prošlosti tako i trenutno), i njihovih sljedbenika organiziranih u sufijske, derviške *halke*. Sufiji otomanskog Balkana umnogome su doprinijeli i ojačali razvoj islama na intelektualnoj razini, i 'narodnog' islama sela i prigradskih područja. Uprkos činjenici da je to sada svedeno na puku sjenku nekada neuporedive pojave manifestacije, sufijski utjecaj još se osjeti u sveukupnoj pojavi balkanskog islama. Jačina utiska i njegova funkcija u muslimanskom društvu vidljiva je i po broju i raznovrsnosti *tarikata* koji su stoljećima djelovali na ovom području (i još djeluju).

Najbrojniji i najrašireniji *tariqati* tokom otomanske vladavine bili su redovi *halvetijja* (*khalwatiyyah*) i *bektašijja* (*bektashiyyah*). Iako trenutno zastupljeni tek na razini incidenta, ova dva *tarikata* dominirali su otomanskim Balkanom tokom cijelog 18. i 19. stoljeća. Redovi *nakšibendijja* (*naqshbandiyyah*), *kadirijja* (*qadiriyyah*) i *rifa'ijja* (*rifa'iyyah*) slijedili su

odmah za njima po znakovitosti, u smislu broja sljedbenika i teritorijalno raširenosti. Iznenadujuće, sva tri netom spomenuta reda nekako su uspjeli opstati do danas i zadržati priličnu popularnost. Nekoliko drugih *tarikata*, poput *mevlevijja* (*mawlawiyyah*), *bajramijja* (*bayramiyyah*), *melamijja* (*malamiyah*), *sa'dijja* (*sa'diyyah*), *džalvetijja* (*jalwatiyyah*), *šazilijja* (*shadhiliyyah*) i *bedevijja* (*badawiyyah*), pojavljivali su se u različitim vremenskim periodima i intenzitetu tokom otomanskog doba, a zatim nestajali.

Uprkos činjenici da je veliki broj sufija na Balkanu bio u neposrednoj vezi sa predstavnicima, pa čak i među pripadnicima otomanske vlasti, jedan od prvih *sufija* koji je na Balkanski poluotok stigao prije Ottomana bio je beктаški sveti čovjek *Sarı Saltık*. Većina podataka i informacija iz života ovog sufija iz 14. stoljeća, koji je Balkanom putovao decenijama prije otomanskih vojnih jedinica, obavijeni su legendom. Ni poslije smrti, legenda o njemu nije splasnula. Naime, poznato je da njegovi mezari postoje na sedam ili osam mjesta širom Balkana, a osim njih i veliki broj *mekama* (*maqama*, mjesta na kojima je boravio) još stoje u Bosni (Blagaj), Rumuniji (Babadag), Makedoniji (u blizini Ohrida) i Albaniji (Kruja), gradovima koji su čuveni i po drugim svetim mjestima.

Kako su Ottomani proširili islamsku vlast i na područje Balkana, u 15. i 16. stoljeću, njihovim tragovima stizali su i *derviši* različitih redova (*tarikāt*). Ti rani balkanski *sufiji* često su osnivali *zavije* (*zawiyah*) ili putnička konačišta koja su služila ne samo kao simboli otomanske nadmoći i vlasti na netom osvojenom području, nego i kao središta iz kojih se islam širio među lokalnim stanovništvom. Dvije istaknute *zavije* osnovane su u bosanskom gradu Sarajevo neposredno nakon njegovog osvajanja 1463. Obje su utemeljili šejhovi reda nakšibendijja i izgrađene su kao zadužbine lokalnih otomanskih uglednika. Nakon izvjesnog vremena, kako se imperijalna administracija utvrđivala a islamski vjerski establišment dalje i dodatno razvijao, građene su i *tekije* (*tekke*) koje su zadovoljavale duhovne potrebe lokalnog stanovništva.

Prvi otomanski *sufiji* bili su gotovo isključivo iz reda *nakšibendijja* (*naqshbandiyyah*) i njihovo odredište u periodu od 15. do 17. stoljeća bili su Bosna i Makedonija. Čvrsto vezani za sunitsku *‘ulemu* (*‘ulama*), nakšibendije su bili u prvom planu, među najistaknutijim, zarad osiguravanja “konvencionalnog” islama u Bosni i Hercegovini i u urbanim središtima širom Balkana. Zabilježena su tri različita talasa nakšibendijske implantacije na Balkanu tokom otomanskog doba. Za inicijalnu fazu zahvalnost pripada

nekolicini *šejhova* koji su bili istaknuti neposredni predstavnici *halife* (*khalifah*) *Khwajaha 'UbaydAllaha Ahrara*. Najznačajniji među njima bili su *Mullah 'Abdullah Ilahi* (p. 1491), koji se smjestio u Serezu (Grčka), i *Shaykh Lutfullah*, koji je utemeljio prvu nakšibendijsku *tekiju* u Skoplju. Najvjerojatnije, gotovo neporecivo, su dvojica nakšibendijskih 'instruktora' u Bosni (*Uryan Dede* i *Shemsi Dede*, da budemo precizni*) bili u nekoj vrsti veze da dvojicom spomenutih *šejhova*.

U kasnom 18. stoljeću, nakon što su gotovo cijelo stoljeće proveli u sjeni *halvetijja*, nakšibendijski *tarikati* u Bosni podmlađen je izuzetnim radom *'Abd al-Rahmana Sirrija Dede* (p. 1847). Iniciran još u Istanbulu u jednoj od najstarijih nasljednih linija *nakšibendijja*, *Sirri Dede* i njegovi sljedbenici pretvorili su središnju Bosnu u nakšibendijsko uporište a njihovi nasljednici i potomci i danas vode tekije u tim krajevima. Treći talas nakšibendijja na Balkanu došao je nedugo nakon drugog. U kasnom 19. stoljeću halidijski (*khalidi*) ogranak (*kol*), kojeg je utemeljio *Khalid al-Baghdadi*, ušao je na područje središnje Bosne te na dijelove Kosova i Makedonije.

Čvrsto ukorijenjeni u otomansku vladajuću klasu u Istanbulu, tokom prvih desetljeća 16. stoljeća, *šejhovi* nekoliko ogranaaka reda *halvetijja* odašiljali su svoje opunomoćenike, zamjenike i izaslanike na različita mjesta na Balkanu. *Halvetijja* red je bio popularan i moderan *tarikati* koji je ustanovio doslovno stotine *tekija* u gotovo svakom dijelu poluotoka. *Đulšenijja* (*gulseniyyah*) red se veoma rano pojavio u južnoj Albaniji i području Epira, a red *džemalijja* (*jamaliyyah*) je svoje matične 'baze' uspostavio u Sofiji (Bugarska) i Užicu (Srbija), odakle se taj *tarikati* dalje širio prema Bosni i otomanskoj Mađarskoj. Zabilježeno je prisustvo i *sinanijja* (*sinaniyyah*) i *sunbulijja* (*sunbuliyyah*)

---

* Čini se da je autor u ovom slučaju načinio omašku. Naime, radi se o dvojici *šejhova* Šemsi-dedeu i Ajni-dedeu, čije se turbe do vremena poslije Drugog svjetskog rata nalazilo tačno preko puta Ali-pašine džamije u Sarajevu. Po odluci o izgradnji zgrade nekadašnjeg Higijenskog zavoda, komunističke vlasti bivše FNRJ (kasnije, SFRJ) srušile su turbe, a mezare, navodno, prenijeli u harem Ali-pašine džamije. Biće, ipak, prije da su preneseni samo nišani koji se i danas nalaze u haremu iza džamije, a da su mezari ostali pod temeljima zgrade i inače izgrađene na većem mezarju. Uryan-dede, kojeg autor spominje, jedan je od prvih šehida koji je poginuo u vrijeme osvajanja Sarajeva, i ukopan je na mjestu na kojem je poginuo (nad njegovim mezarom podignuto je turbe, čije značenje i simbolika za Sarajevo i Sarajlije je posebna priča), oko kojega se formiralo mezarje.

redova čije tekije su se nalazile u mnogim gradovima od Sarajeva do Niša, i od Skoplja do Atine.

Novi talas širenja reda *halvetijja* dogodio se kada su novi podredovi (*sübe džerahijja (jarrahiyyah)*, *karabašijja (karabaşıyyah)* i *hajatijja (hayatiyyah)*) stupili na scenu u 17. stoljeću. Ta tri podreda, ustvari, zamijenili su starije ogranke i stali na čelo prisustva *halvetijja* u Albaniji, na Kosovu i u Makedoniji, gdje redovi *hajatijja (hayati)* i *karabašijja (karabaşi)* postoje i danas, iako u znatno manjoj mjeri. U 18. i 19. stoljeću, pripadnici reda *džerahijja (jarrahiyyah)* obavljali su značajne zadatke u ponovnom uspostavljanju muslimanskog života u Moreji (Morea) i kasnije u Bugarskoj. Reformistički nastrojeni *halvetijja* podred, *šabanijja (sha'baniyyah)* proširio se u Bosni i Bugarskoj tokom 19. stoljeća i doživio znakovit iako kratkotrajan uspjeh.

Poput *nakšibendijja* i *šejhovi halevetijja* bili su branitelji i zaštitnici konvencionalne ortodoksije. Mnogi najugledniji balkanski *alimi* u periodu od 16. do 18. stoljeća bili su na neki način povezani sa ovim *tarikatom*. Znakovit primjer bio je istaknuti balkanski muslimanski teolog u Sofiji *Sofjali Bali Efendi* (p. 1553), koji je, zajedno sa drugim *halveti šejhovima*, imao aktivnu ulogu u borbi protiv širenja nonkonformističkih vjerovanja i sljedbi (poput *hamzevi (hamzawi)* pokreta u Bosni i *badr al-dinist* i *kizilbash* u Bugarskoj), koje su se ukorijenile među muslimanskim i neo-muslimanskim stanovništvom.

Tokom 15. i 16. stoljeća red *bektašijja (bektashiyyah)* koji je dugo bio u bliskoj vezi sa otomanskim vojnim establišmentom, imao je veoma ograničen utjecaj među muslimanskom populacijom u ovom regionu. Prvi pravi pokušaj bektašijskog (*bektashi*) proboja na Balkan bile su *tekije* u Kizil Deli i Trakiji (Thrace). Odavde je *Balim Sultan* (p. 1516), obično smatran za reorganizatora reda (*tarikat*), slao svoje učenike širom Balkana. Uprkos činjenici da su pojedini djelovanja ranih *bektaši (bektashi) baba* umnogome nepoznate, nekoliko mezarja je, ipak, sačuvano i do danas u Makedoniji (*Sersem Ali Baba* u Tetovu), Bugarskoj (*Demir Baba* blizu Razgrada) i Albaniji (u i oko Kruje). Do 17. stoljeća *bektašije* nisu imali značajnijih uspjeha u pokušaju prodora na Balkan, uveliko zbog nastojanja otomanskih autoriteta da unište svaki trag *tarikata* (pod utjecajem protusufijskog kadizade pokreta), u glavnoj tekiji u Kizil Deli i daljeg upućivanja derviša na zadatke širom Balkana.

Bektašije su činili 'lijevo krilo' sufijskog spektruma na Balkanu. Uporan i istrajan pro-ši'itski stav i obično veoma neprijateljska nastrojenost prema autoritetima njihovih šejhova (poznatih i kao *babe*) pomogli su im u ostvarenju utjecaja u seoskim i prigradskim područjima širom Grčke, južne Albanije i Makedonije. Širokoumnost i sposobnost apsorpiranja lokalnih običaja dvije su osobine koje su omogućile beктаšijskim dervišima uvlačenje rustičnih elemenata stanovništva "narodnog" islama, sa kojima su se s lahkocom povezivali. Slično njima, bugarske *kizildbaše* (*kizilbash*) (koji su potomstvo heterodoksnih ši'itskih turkmenskih klanova izbjeglih iz Anadolije i nastanjenih u Bugarskoj) sa lahkocom su inkorporirali mnoge beктаšijske (*bektashi*) svete ljude u svoje vlastito sveto okrilje.

U drugim dijelovima Balkana, poput Bosne i Hercegovine i u velikim gradskim središtima, red beктаšijja naišao je na veoma malo zanimanje. Njihove aktivnosti u ovim područjima značajno su umanjene nadmoćnošću matičnih tokova vjerskih autoriteta i u najvećoj mjeri bile su ograničene na janjičarske kasarne. *Tekije* ustanovljene kao rezultat otomanskog prisustva počele su nestajati nakon 'početka kraja', netom poslije 1683. Nekoliko istaknutih *tekija* postojalo je u Budimpešti (Budapest, gdje se nalazi i mezar njihovog osnivača *Giil Babe*, koji još stoji i otvoren je za posjete), Egeru (također u Mađarskoj, čije zgrade još podsjećaju na nekadašnji sjaj), Beogradu i Banjoj Luci.

Uprkos povlačenju iz Mađarske i Slavonije, red *bektašijja*, počeo je učvršćivati temelje u Albaniji i Grčkoj, nakon ukidanja janjičarskih korpusa i stavljanju *tarikata* izvan zakona, 1826. Mnogi *bektašijja babe* i derviši izbjegli su u pogranična i zaklonjena područja Balkana, daleko od otomanske vlasti. Tokom tog perioda (naročito nakon naloga kojim se ukidaju sve beктаšijske aktivnosti iz 1860), *tarikati* se u velikoj mjeri ustoličio u južnoj Albaniji. Jedan engleski putopisac koji je ovim područjem prolazio potkraj 19. stoljeća bilježi da, dok samo jedan od deset stanovnika sjeverno od Tirane pripada ili je naklonjen redu *bektašijja*, na jugu je odnos potpuno obrnut, sa devet od deset muslimana koji su neposredno vezani za *tarikati*! Do kraja otomanske vladavine 1912., postojalo je oko stotinu *bektašijja tekija* u albanskim područjima središnjeg i zapadnog Balkana.

Početakom 17. stoljeća, još dva *tarikata*, *kadirijja* i *mevlevijja*, zabilježili su svoj dolazak na Balkan, i oba će igrati vitalnu ulogu u duhovnom životu regiona. Kadirijja red svoje djelovanje počeo je iz 'baze' u Istanbulu na

inicijativu *šejha Isma'ila Rumija* (p.1631). Do 1660. kadirije je bilo moguće pronaći u Prizrenu (*tekija* Kurila, *šejha Hasana Khorasanija*), u Beratu (*šejh-Ahmedova tekija*), u Skoplju (Aldi Sultanova *tekija*), u Sarajevu (Hadži Sinanova *tekija*), u Gasoutni (*tekija Delikli Baba*) i drugim velikim urbanim središtima. Kadirijja red duboko se ukorijenio u Bosni zahvaljujući djelovanju *šejha Hasana Qa'imi Babe* (p. 1691). Ovaj plodni pisac i čovjek istaknute duhovosti i intelektualnosti bio je pročelnik najmanje dvije kadirijske tekije u Sarajevu, prije njegovog otvorenog uplitanja u pitanja lokalne politike, koje je vodilo njegovom izgonu iz grada.

Red *kadirijja* nastavio je svoju funkciju širom cijelog otomanskog sultanata i vremena, a dodatni podsticaj svome djelovanju doživio je krajem 19. stoljeća. U to vrijeme, dva istaknuta i znamenita *šejha Mehmed Sezai* i *Hadži Kadri* (obojujca Albanci i vrlo obrazovani *alimi*) revitalizirali su red na Kosovu, u Bosni, i u manjoj mjeri u Makedoniji, nakon njihovog povratka sa studija *Šerijata (Shari'ah)* u Istanbulu. *Hadži Kadri* (p. 1936), koji je svoju *idžazetnamu (ijazah)* za *kadirijja tarikata* dobio od čuvenog turskog *šejha Mehmeda Emina Tarsusija*, uspostavio je veoma dobro uvezanu mrežu svojih opunomoćenika širom cijelog područja od Travnika u Bosni do Peškopija u istočnoj Albaniji.

Naporedo sa dolaskom reda *kadirijja* na Balkan, stigli su i pripadnici bratstva koje je utemeljeno na učenju velikog mistika *Dželaluddina (Jalaluddin) Rumija*. U veoma kratkom periodu od samo pedeset godina mevlivije (*mawlawi*) su uspjeli osnovati *tekije* vrijedne pažnje u Plovdivu, Serresu, Saloniki, Elbasanu, Skoplju, Beogradu, Pečuhu (Pécs u Mađarskoj) i Sarajevu. Zahvaljujući visoko sofisticiranim spoljašnjim manifestacijama ovoga *tarikata*, njihova privlačnost ostala je ograničena uglavnom na gradska područja i kulturnu elitu. Tokom otomanskog doba, brojni balkanski *mevlevi* derviši i *šejhovi* bili su među najfinijim literatama sultanata. Ličnosti poput *Habiba Dede* (p. 1643), *Fevzi Mostarca* (p. 1707) i *Fadil-paše Šerifovića* (Fazil Pasha Sherifovich, p.1882) ostavili su trajan trag u otomanskoj vjerskoj literaturi.

Pored svega toga, zbog ograničene privlačnosti reda, mevlivije su uskoro nakon što su Ottomani napustili područje iščezli sa Balkana. Nekoliko preostalih *mevlevihana* bili su na udaru nakon Atatürkove zapovijesti o zatvaranju njihovog središta u Konyi. Posljednji funkcionalan *mevlevi* establišment na Balkanu nalazio se u gradu Skoplju, Makedonija. Uništen je 1950. nakon

što je njegov posljednji *šejh Hakkı Dede* otišao u Tursku.

Tokom otomanskog doba, nekoliko manjih *tarikata* uspostavilo je svoje organizacije, ali, svakako, na mnogo manjoj razini. Bratstvo *Hadži-Bajrama (Bayram) Velija* (p. 1430) podizalo je svoje tekije širom Balkana, na takvim mjestima kakva su Skoplje, Sofija i Škodra (Shkodra). Slično njima, dva izdanka (*kol*) reda *bajramijja (bayramiyyah)*, *džalvetijja (jalwatiyyah)* i *melamijja (malamiyyah)* postigli su gotovo isti uspjeh. U kasnom 19. stoljeću, *melamije* su postigli određeni uspjeh na području Kosova i Makedonije, zahvaljujući nastojanjima Egipćanina *šejha Muhammeda Nur ul-'Arabija* (p. 1897.). Red *melamijja* uvećao je broj svojih sljedbenika na ovom području ponajprije zahvaljujući harizmatičnoj privlačnosti ovog istaknutog šejha.

Mnogo prije spomenutih izdanaka, red *bajramijja* utemeljio je bosanski *šejh Hamza Bali* (p.1573). Njegovim zalaganjem za ono što je, čini se, bila izuzetno nonkonformistička interpretacija islama, i pod snažnim utjecajem *hurufi* doktrina, uspio je zadobiti široku podršku u cijelom području istočne Bosne, duž doline rijeke Drine. Ovaj pokret izazvao je razumljivu uzbunu konvencionalnih vjerskih autoriteta i otomanske administracije. Posljedično, balkanska 'ulema', koja je gotovo sva bila povezana sa redovima *nakšibendijja* i *halvetijja*, počela je ispoljavati neskriveno neprijateljstvo prema *hamzevijjama (hamzawiyyah)*. Konačno, *Hamza Balijevo* otvoreno kritiziranje otomanske vlasti pojačalo je uznemirenost režima. Na osnovu uputstva fetve (*fatwa*), izdate povodom ovog pokreta, *Hamza Bali* je uhapšen, sproveden u Istanbul radi suđenja i osuđen na smrt. Njegovi sljedbenici prisiljeni su bili preći u neku formu ilegalnog djelovanja, dok su preostali *hamzevijja šejhovi* i vodeći ljudi pogubljeni ili prognani u udaljene dijelove sultanata. Desetinama godina kasnije, *hamzevijje* se ponovo pojavljuju iz skrivenosti, ali do tada su mnoge njihove neortodoksne ideje već potamnile.

Sa'dijja (sa'diyyah) tarikat, kojeg je osnovao *šejh Sa'd al-Din Džibavi (Jibawi* p. 1330), na Balkanu se prvi put pojavio u drugoj polovini 17. stoljeća, ponajprije zahvaljujući zalaganju *šejha Adžizi (Ajizi) Babe*, koji je porijeklom bio Albanac iz sjeverne Albanije. Središnju *tekiju* podigao je u Prizrenu, odakle su se *sa'dijje* širili po cijeloj Albaniji. Sa'dijje su još aktivne na ovom dijelu Balkanskog poluotoka. Međutim, njihove pojavne manifestacije u savremenom dobu umnogome podsjećaju, i zaista jesu preuzete od brojnijih i utjecajnijih *bektašijja* i njihovih obreda i običaja.

Još jedan *tarikata* arapskog porijekla *rifa'ijja* (*rifa'iyyah*) na područje Balkana stigao je u dva odvojena talasa. Prvi, poznih 1700-ih, ograničen samo na područje Makedonije i Bugarske, i bio je rezultat nastojanja brojnih arapskih *šejhova*. Drugi talas stigao je u drugoj polovini 19. stoljeća, i tek je tad ovaj *tarikata* utemeljen na čvrstim osnovama kao red sa suštinskim duhovnim i sufijskim utjecajem na Balkanu. Ovakav nastup *rifa'ijja* rezultat je djelovanja *šejha Musaa Musliha al-Dina* sa Kosova (p. 1917). Tokom njegovog života uspostavljena je snažna mreža sljedbenika i tekija, kako na njegovom rodnom Kosovu tako i u sjevernoj Albaniji. Poput *kadiri šejha Hadži Kadrija*, *šejh Musa* održao je bliske kontakte i veze sa muslimanima Bosne i Hercegovine, u to vrijeme kad je bila pod austro-ugarskom okupacijom, te je čak uspio osnovati i malu *rifa'i* zajednicu u Sarajevu.

Druga dva arapska *tarikata*, *šazilijja* (*shadhiliyyah*) i *bedevijja* (*badawiyyah*), ostali su vezani za po jednu *tekiju* na Kosovu i u Bugarskoj, i gotovo su u potpunosti nestali iz ovog područja, iako je jedna tekija *kadiri-bedevi* ogranka i danas aktivna u Sarajevu pod vođstvom *šejha Zakira Bekića*, koji je svoju *bedevijja idžazetnamu* stekao u vrijeme dok je živio u sjevernoj Africi*.

Za sve vrijeme otomanske vlasti, *sufizmu* na Balkanu pomagale su neke tendencije koje su mu dale znakovit i istinski kvalitet. Prvo, gotovo svi *šejhovi* pro-ortodoksnih *tarikata* *halvetijja*, *nakšibendijja*, i *kadirijja* pripadali su najvišoj kasti 'uleme'. Mnogi *šejhovi* koji su sobom 'donijeli' *tarikate* na Balkan bili su, uglavnom, obrazovani na utjecajnim teološkim institucijama (*madrasahs*) Istanbula, Bagdada, Kaira, Damaska i Medine. Ova pojedinost moguće da je u određenoj mjeri nekim *tarikatima* dala ekskluzivne mogućnosti. Brojni su sljedbenici *tarikata*, naročito *mevlevijja* i *bektašijja*, bili izvanredni prozni pisci i autori teoloških djela, koji su pisali ne samo na arapskom, perzijskom i otomanskom turskom, nego isto tako i na govornim jezicima zemalja i krajeva u kojima su živjeli. Primjera radi, *Umar Kashari*, koji je bio *kadiri šejh*, napisao je prvi albansko-turki leksikon, 1804. Takve ličnosti balkanskog *sufizma* bile su među najobrazovanim i najučenicijim ljudima ne samo Balkana ili Otomanskog sultanata, nego i cijelog islamskog svijeta, koji u to vrijeme nije bio mali.

Što se tiče običnog muslimana, stanovnika Balkana, socijalno okruženje u kojem je živio određivalo je osobenosti *tarikata* koji će imati najveći utjecaj.

---

* Napomena prevodioca: *idžazetnamu* je dobio u Siriji.

U urbanim središtima Grčke, Bugarske, Makedonije i Srbije (koji su bili u najvećoj mjeri turkofoni), *halvetijja*, *rifa'ijja* i *kadirijja* redovi dokazali su svoju prihvatljivost kod onih koji su bili naklonjeni slijedenju duhovnog puta. Glasni i fizički snažni obredi *zikra* (*dhikr*) ovih *tarikata* neupitno su bili naročito privlačni masama sljedbenika, nasuprot mnogo tišim i izvanjski povučenijim ceremonijama *nakšibendijja*, a pogotovo visoko intelektualnoj filozofiji *mevlevijja*. Nadalje, osobito ova tri *tarikata* ostala su unutar konvencionalnog sunitskog svjetonazora (za razliku od, recimo, *bektašijja*), što ih je u velikoj mjeri odbranilo od općedruštvenog žigosanja.

Uvjeti življenja u ruralnim područjima, često daleko od obrazovnih i naučnih institucija i establišmenta, uzrokovali su potpuno drukčije naklonosti. *Tarikati* koji su se ovdje pokazali nadmoćnijim, posjedovali su određene osobine *heterodosije* i *sinkretizma*. U cilju umekšavanja procesa prelaska sa kršćanstva na islam, stanovništvo je povremeno zadržavalo izvjesne elemente 'starog puta' (koji su nerijetko imali i predkršćansko porijeklo). Naprimjer, *hamzevijje*, koje su imale izuzetno snažan utjecaj duž doline rijeke Drine u 16. stoljeću, ustoličili su se u ovom regionu nedugo nakon što je stanovništvo prihvatilo islam. Vjersko-politički pokret *Badra al-Dina Simavija* iz kasnog 14. stoljeća bio je ograničen na dijelove Bugarske veoma udaljene od svake civilizacije. Iako su Ottomani presjekli svaku aktivnost oba spomenuta reda, mnoge ideje koje su bile temelj njihovoga vjerovanja uočljive su i u doktrinama *bektašijja*, *tarikata* koji je imao izuzetno snažan utjecaj širom ruralnih područja rustičnog Balkana.

Stanje sufizma na postotomanskom Balkanu

Slabljenje sufijskih redova na Balkanu odvijalo se u skladu sa opadanjem utjecaja otomanske vlasti. Prve zemlje koje su bile na udaru ovog opadajućeg talasa bile su dunavski dijelovi Mađarske i Slavonije, koje su do prve polovine 18. stoljeća potpuno 'očišćene' od muslimanskog stanovništva. Duhovne institucije, koje su nekoć odisale životom i dijelom usmjeravale islamsko opstojanje u ovim dijelovima Balkana, iščeznule su u ovom holokaustu. U nekada pretežno ili isključivo muslimanskim područjima Srbije, Grčke i Bugarske, otomanske institucije vlasti nisu preživjele čak ni u tragovima, ponajprije zbog žestoke i svirepe taktike netrpeljivosti prvoslavnih kršćana. Nasuprot tome, kraj otomanske vlasti u Bosni i Hercegovini 1878. nije,

međutim, rezultirao i krajem sufijskog prisustva na ovom području. Iako uveliko uznemireni masovnom migracijom ogromnog dijela muslimanskog stanovništva, sufijski *šejhovi* uspjeli su uspostaviti nova utjecajna središta u Bosni.

Naprimjer, *nakšibendijja-halidijja* podred, kojeg je u srednju Bosnu uveo muftija *šejh Husnija Numanagić* (p. 1931), i *halvetijja-ša'banijja šejha Sejfidina Iblizovića* (p. 1889) uspostavili su svoje tekije u sjeveroistočnim dijelovima zemlje. Tokom austrougarske okupacije, sufijama je bio dozvoljen kontakt i veza sa svojom braćom širom islamskoga svijeta. Primjeri za to očevidni su u brojnim putovanjima dvojice najutjecajnijih kosovskih *šejhova* toga vremena, ranih 1900-ih, *Hadži Kadrija* i *Musaa Musliha al-Dina*. Njih dvojica putovali su po habzburškoj Bosni i susretali se sa lokalnim sufijima.

Slično tome, dvojica *bektaši baba* sa Kosova bili su u vezi sa malom zajednicom albanskih *bektašijja* koji su živjeli u Sarajevu. Ovakvi uvjeti bili su prilično stabilni i u vrijeme prvih desetina godina prve Jugoslavije (1918-1941). Pored svega toga, neprestane migracije muslimanskog stanovništva iz Bosne vodile su bržem propadanju nekoliko redova. Do 1930-ih red *halvetijja* je doslovno iščeznuo iz Bosne i Hercegovine, a do kraja Drugog svjetskog rata, ovaj red nije imao nijednu aktivnu tekiju. Tekije *nakšibendijja* i *kadirijja* nastavile su svoje aktivnosti, ali svedene na čvrsto muslimansko područje središnje Bosne.

Krajem Drugog svjetskog rata i nakon uspostavljanja komunističke vlasti u Jugoslaviji, počinje period općeg pritiska koji je ostavio posljedice na sveukupne *tarikatske* organizacije. Godine 1952. njihove aktivnosti u Bosni i Hercegovini u potpunosti su zabranjene, ne, kako bi se moglo pomisliti u prvi mah, od komunističke vlasti, nego od modernistički nastrojene *uleme* koja je rukovodila Islamskom zajednicom (pod snažnim utjecajem vladajućih struktura), koji su bratstva i šejhove smatrali zaostatkom arhaičnog praznovjerja i unošenjem novotarija (*bidah*) u vjeru. Sve *tekije* u Bosni i Hercegovini zvanično su zatvorene, ali *tekije* na Kosovu i Makedoniji nastavile su aktivnosti, ponajprije, čini se, zbog toga što su kuće *šejhova* uglavnom služile kao *tekije*.

Ova zabrana održala se sve do sedamdesetih godina prošlog stoljeća, kada, zahvaljujući najviše nastojanjima čuvenih učenjaka muslimanske zajednice *kadiri-mevlevi šejha* i imama *Fejzulaha Hadžibajrića* (p. 1990) i *rifa'i šejha* iz

Prizrena *Džemalija Šehua* (*Xhemali Shehu*), dolazi do obnavljanja *sufizma* u Jugoslaviji. Godine 1974. osnovana je *Zajednica islamskih derviških redova SFRJ (ZIDRA)*, kao krovna organizacija u cilju unapređenja proučavanja i prakticiranja *tesavvufa* (*tasawwuf*). Uspostavom ove organizacije, zabrane koje su ranije ograničavale rad i djelovanje derviških redova u Bosni i Hercegovini ukinute su i stavljene van snage. Do osamdesetih godina, *sufizmu* i njegovoj ulozi u bosanskoj kulturi ponovo se daje zasluženi značaj u islamskoj periodici i magazinima, dodatno naglašavajući autentičnost pokreta.

Tokom rata koji je bjesnio bivšom Jugoslavijom od 1991. do 1995. *tarikati* i njihovi sljedbenici igrali su aktivnu ulogu u odbrani Bosne i Hercegovine i muslimanske zajednice od srpskih i hrvatskih napada. *Šejhovi nakšibendijja* i *kadirijja tarikata* uključili su mnoge dervise u jedinice koje su aktivno učestvovala u borbama (posebno u središnjoj Bosni i duž brčanskog koridora).

Trenutno stanje *sufizma* u Bosni i Hercegovini u mnogo čemu je optimistično. Nikada okarakteriziran bilo kakvim *heretičkim* usmjerenjima, bosanski *sufizam* u potpunosti je priznat, kako od vjerskog establišmenta (naime, mnogi od njih sada su otvoreno naklonjeni ili su, čak, pripadnici *tarikata*) tako i od laika. Jedan od najnovijih *nakšibendi šejhova Halil Brzina* (koji je svoju *idžazetnamu* dobio od *šejha Mesuda Hadžimejlića*, predsjednika tarikatskog centra), a koji ima veoma veliki broj sljedbenika, otvorio je novu *tekiju* u Sarajevu. Porodica *Hadžimejlić* sa najstarijom tradicijom *tesavvufa* u Bosni i Hercegovini, vjerovatno i na Balkanu, dala je nekoliko šejhova reda *nakšibendijja*. Nedavno je u Kačunima u srednjoj Bosni otvorena vjerovatno najveća *tekija* na Balkanu, a očekuje se i otvaranje bolnice (*hastahane*) za duhovno liječenje cijelog niza bolesti koje su posljedica rata. Sa izuzetkom *vehabijskog* prisustva, ponajviše usljed misionarskog djelovanja njihovih predstavnika iz arapskih zemalja, koje trenutno uznemirava Bosnu, autentičnost islamskog misticizma u Bosni nikada nije bila upitna, kako tokom otomanskog doba tako ni danas.

Na Kosovu, postotomanska situacija je bila umnogome nalik na bosansku. Sa izuzetkom srpskog napada 1912-13. i zabrane djelovanja *tarikata* iz 1952., *sufizam* je nastavio napredovanje gotovo neumanjenim intenzitetom. Iako su neki *tarikati* nestali početkom Drugog svjetskog rata (naprimjer *mevlevijja*), drugi su, zapravo, napredovali po svakom osnovu. Tokom sedamdesetih godina, *rifa'ijja* red preuzima duhovno vođstvo u bivšoj Jugoslaviji,

ponajviše neumornim nastojanjima *šejha Džemalija Šehua (Xhemali Shehu)* iz prizrenske *tekije*. Od ostalih redova koji bilježe prisustvo na Kosovu, tu su *sa'dijja, kadirijja* i *halvetijja-karabašijja (khalwati-karabašiyah)*. *Bektašijja* red ima malu tekiju u gradiću Đakovica (Gjakova), koji je inače kolijevka kosovskog sunnizma.

Stupanj štete koju je posljednja srpska agresija na Kosovo nanijela *tarikatima* još nije pouzdano poznat. U ljeto 1998., pripadnici srpskih paravojskih snaga ubili su, u dobi od 76 godina, voljenog *šejha karabašijja* iz Orahovca *Muhedina Shehua*, dok je pokušavao zaštititi i spasiti nekoliko stotina izbjeglica koji su potražili utočište u okrilju kompleksa njegove *tekije*. Prema nekim izvještajima, srpske paravojske jedinice ubile su i *šejha* reda *sa'dijja, Dervisdana*, u gradu Đakovici (Gjakova).

Iako nisu morali iskusiti bosanske i kosovarske muke, *tarikati* u Makedoniji ponajviše su bili izloženi neprestanom iseljavanju muslimanske populacije u Tursku. Do tridesetih godina 20. stoljeća, mnoge *tekije* u područjima središnje i istočne Makedonije, koja su nekada naseljavali Turci, opustjela su kao rezultat premještanja stanovništva. Danas se još mogu pronaći netaknuta *turbeta šejhova* u područjima gdje muslimani ne čine više nikakvu činjenicu u demografskom smislu. Ipak, lokalno kršćansko stanovništvo tim mjestima još ukazuje izuzetnu pažnju.

Tarikat koji je iskusio najteži pad je, svakako, *halvetijja*, kojega su u Makedoniji predstavljali njegovi ogranci *sinanijja, hajatijja* i *džerahijja*. Od njih, samo je zajednica *hajatijja* aktivna u zapadnim, albanskim dijelovima Makedonije. *Rifa'ijja* i *sa'dijja* još su aktivni u nekim dijelovima istočne Makedonije, gdje većinu njihovih sljedbenika čine Romi (Cigani). Red *bektašijja* također ima male zajednice u pretežno albanskim gradovima Gostivar, Kičevo i Tetovo, kao i među turkofonima Kanatlar i Strumice. Posljednjih godina *bektašijje* u Makedoniji bile su u središtu pažnje javnosti, zbog njihovog preuzimanja dijela *tekije* u Tetovu koju su komunističke vlasti pretvorile u hotel i diskoteku.

Drugdje na postotomanskom Balkanu, *tarikati* doslovno ne postoje. U Albaniji, najbrojniji i najveći *tarikati* do Drugog svjetskog rata bili su *bektašijja* i *halvetijja*, ali su tu svoje aktivnosti obavljali i redovi *tadžanijja (tjaniyyah)*, *rifa'ijja, kadirijja* i *sa'dijja*. Red *bektašijja* imao je vodeću ulogu tokom međuratnog perioda i svjetski centar tarikata prebačen je iz Anadolije u Tiranu nakon Atatürkove abolicije sufijskih bratstava u Turskoj. Pripadnici i

sljedbenici *tidžanijja*, *rifa'ijja* i *kadirijja* 1930. oformili su krovnu organizaciju pod nazivom *Drita Hynorë* (Nebeska Svjetlost). Slično tome ogranci *halvetijja* osnovali su *Kryesia e Sektë Alevijanë* (Centar sljedbe Alevija) koji organiziraju svoja godišnja okupljanja i konferencije.

Oko 1950. nametnuta su stroga ograničenja albanskim *tarikatima* (kao i vjeri općenito). Komunistička vlada ih je 'izbacila' iz matične sunitske sljedbe. Svaki *tarikat* je proglašen *vjerom* napose u očevidnom pokušaju vlasti u smislu "podijeli i vladaj". Konačno je *Enver Hodža* (*Hoxha*) anatemisao svako religijsko uvjerenje i ispoljavanje vjere i svi su i zvanično zabranjeni 1967. Brojne vodeće ličnosti svih vjerskih zajednica osuđeni su na smrt, zatvarani ili prisiljeni na skrivanje. Međutim, uprkos svim tim drakonskim mjerama, mnoge porodice u tajnosti su sačuvalе sufijsku tradiciju živom, a *šejhovi* koji su uspjeli izbjeći zatočeništvo ili smrt, nastavili su svoje aktivnosti u ilegali, čak iako su znali da je kazna za to djelo, ukoliko bi bili uhvaćeni - smrt.

Do vremena ukidanja zabrana na ispoljavanje vjerskih osjećaja 1991., samo su redovi *bektašijja* i *halvetijja* imali ličnosti koje su bili *šejhovi* prije zabrane djelovanja 1967. Potonji su pokušali obnoviti svoje djelovanje u zemlji pod rukovodstvom *šejha Muamera Pazarija*, ali moderni *halvetijja tarikat* ima beznačajnu ulogu u savremenom albanskom *sufizmu*. *Rifa'i tarikat* je također obnovljen tokom posljednjih godina i ustanovljen je jedan aktivni centar u bivšoj *Kadiri tekiji* u Tirani. Aktivnostima *šejha Džemalija* (*Xhemali*) iz Prizrena, red je izgradio *tekije* u Tirani, Škodri (Shkodra) i Berat. Red *bektašijja* je imao više sreće. Središnju *tekiju tarikata* vratila im je vlada (u komunističko vrijeme ona je pretvorena u starački dom), i nekoliko preživjelih *baba* ponovo su pokrenuli aktivnosti. *Bektašijja* red uspio je okupiti znakovito brojno tijelo sljedbenika i izdavati mjesečni magazin *Urtësia*. Vodeća ličnost reda u Albaniji, *dedebaba*, je *Rešat Bardhi* (*Reshat Bardhy*). Vrijedno je spomenuti da je i red *tidžani* uspio zadobiti veliki broj pristalica među visokom sunitskom *ulemom*, uključujući i velikog muftiju *Hafiza Sabrija Kočija* (*Koçi*).

Veoma malo je poznato o stanju i situaciji *tarikata* u Bugarskoj, gdje je muslimanska zajednica bila izložena užasnom pogromu tokom osamdesetih godina 20. stoljeća. U periodu prije Drugog svjetskog rata, bili su aktivni redovi *halvetijja*, *bektašijja*, *nakšibendijja*, *šazilijja*, *kadirijja* i *mevlevijja*, ali samo je nekolicina izdržala stravičnu protumuslimansku kampanju asimilacije u komunističko doba. Pored svega, muslimani još posjećuju

mezare znamenitih svetih ljudi, što je, u svakom slučaju, činjenica koja svjedoči izvjestan opstanak *sufizma* u Bugarskoj. U Grčkoj, najmanje dvije *bektaši tekije* bile su djelatne u Tesaliji (Thessaly) do pedesetih godina (iako je muslimanska zajednica odavno nestala), a danas postoje neke male *bektaši* zajednice među Turcima zapadne Trakije (Thrace).

Balkanski sufizam i Zapadni svijet

Značajno je spomenuti da je prva *tekija* podignuta na teritoriju sjeverne Amerike *Prvi američki albanski beктаšijski samostan* (*First American Albanian Bektashian Monastery*). Ovaj centar utemeljen u predgrađu Detroita, osnovao je ranih pedesetih godina časni *Baba Redžep* (*Rexhep*, p. 1995), porijeklom iz južnoalbanskog grada Đirokastera (Gjirokastër). Izuzetna ličnost *Baba Redžep* uspio je sačuvati i zaštititi *bektaši* identitet mnogih albanskih muslimana uprkos pritisku protu-vjerskih programa svoje rodne zemlje i asimilacijskim kretanjima u Sjedinjenim Državama. Godinama se njegova *tekija* širila kako svojom veličinom tako i brojnošću sljedbenika. Nakon smrti *Baba Redžepa*, rukovođenje *tekijom* preuzeo je *Baba Flamur Škalja* (*Shkalla*), vrlo energični mladi šejh *hizmetio* je svojoj zajednici do 2003. godine. Godine 2002. *Baba Flamur* primio je naslov i položaj *halifababe* (*khalifababa*) od turskog *dedebabe Mustafe Ekea*. Ovo je izazvalo zabrinutost albanskog *dedebabluka* (budući da turski i albanski beктаšijja redovi ne priznaju respektivnu administrativnu strukturu), što je vodilo *Baba Flamurovoj* ostavci na rukovođeće mjesto detroitske *tekije*. Zamijenio ga je 2004. *Baba Džemali* (*Xhemali*).

Kasnih sedamdesetih godina red *rifa'ijja* prvi put se pojavljuje na teritoriju Sjedinjenih Država uspostavljanjem skromnog središta u Vašingtonu (Washington D.C.) kojim je rukovodio *dr. Asaf Duraković*, koji je bio *halifa šejha Džemalija* iz Prizrena i *halveti-hajatijja* ogranka iz Makedonije. *Rifa'ije* su naglo uvećali broj svojih sljedbenika osamdesetih i devedesetih godina, što je dovelo do otvaranja novih središta i *tekija* u New Yorku, Staten Islandu, Torontu, Chicagu i Clevelandu.

Isto tako, značajno je primijetiti i aktivnosti dva nealbanska sufijska reda u Sjedinjenim Državama. Podred *halveti-džerahijja* (koji je u velikoj mjeri bio prisutan u područjima južnog Balkana tokom poznog doba otomanskog prisustva), ranih osamdesetih, počeo je provođenje programa pomoći bosanskim studentima u cilju stjecanja diploma visokih škola u Sjedinjenim

Državama. Nadalje, historija *džerahijja* sa biografijama *šejhova* ovog podreda prevedena je na bosanski jezik. To bi moglo pomoći obnavljanju reda i u Bosni i Hercegovini. Na kraju, *nakšibendi-hakkani* (*naqshbandi-haqqani*) ogranak *šejha Nazima al-Qubrusija* počeo je okupljanje sljedbenika kako u Bosni i Hercegovini tako i u Albaniji. Ovaj *šejh* je u posljednje vrijeme u nekoliko navrata posjećivao obje zemlje, a nekoliko zbirki njegovih govora prevedeno je na bosanski jezik. Prilično brojna grupa njegovih sljedbenika nedavno je ustanovila *hakkani tekiju* u Sarajevu

S engleskog preveo:

Edin Kukavica